

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

ΧΩΡΟΤΑΞΙΑ - ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑ - ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΣΤΟΝ 21^ο ΑΙΩΝΑ

Ελλάδα - Μεσόγειος

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: Η. ΜΠΕΡΙΑΤΟΣ - Μ. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ

ΤΜΗΜΑ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ, ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑΣ & ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΠΑΝ. ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑΣ - ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ
ΙΔΡΥΜΑ ΚΕΦΑΛΟΝΙΑΣ ΚΑΙ ΙΘΑΚΗΣ

ΒΟΛΟΣ 2010

ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΚΑΙ ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ-ΟΙΚΟΛΟΓΙΚΟΥ ΠΑΡΚΟΥ ΣΤΗ ΡΟΔΟ: ΜΙΑ ΠΡΟΚΛΗΣΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΤΟΠΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ

Μ.Ι. ΣΤΕΦΑΝΑΚΗΣ*

1. Τα αρχαιολογικά-οικολογικά πάρκα

Τα τελευταία χρόνια γίνεται συχνά λόγος για τα αρχαιολογικά πάρκα. Πρόκειται στην πραγματικότητα για υπαίθρια μουσεία, τα οποία περιλαμβάνουν ένα σύνολο αρχαιολογικών μνημείων, έχουν πολυδιάστατες λειτουργίες, εκπαιδευτικό χαρακτήρα και ψυχαγωγικές προτάσεις. Λειτουργούν ως ένα μέσο προβολής των αρχαιολογικών χώρων και του φυσικού περιβάλλοντος μέσα στο οποίο είναι ενταγμένοι, με σκοπό να προσφέρουν βιωματική εμπειρία στον επισκέπτη. Με άλλα λόγια, στοχεύουν στη δημιουργία πολιτιστικών και τουριστικών υπηρεσιών για την ανάδειξη και την προβολή της ιστορικής, αρχαιολογικής και περιβαλλοντικής κληρονομιάς που χαρακτηρίζει μια συγκεκριμένη περιοχή.

Είναι γενικότερα παραδεκτό πως η σύγχρονη οικονομία δεν μπορεί πλέον να περιορίζεται στο στενό και πεπερασμένο πλαίσιο πώλησης αναμνηστικών και τουριστικών ειδών γύρω από τους αρχαιολογικούς χώρους, αλλά οφείλει να ακολουθήσει μια δυναμική ανάπτυξη βασισμένη σε σύνθετες δραστηριότητες, στην οποία εμπλέκονται και οι εναλλακτικές μορφές τουρισμού (ενδεικτικά: Burns and Holden, 1997. Σφακιανάκης, 2000). Τα αρχαιολογικά-οικολογικά πάρκα, τα οποία συνδυάζουν την πολιτιστική κληρονομιά και το φυσικό περιβάλλον, αποτελούν ένα τέτοιο παράδειγμα ολοκληρωμένης και εναλλακτικής διαχείρισης πολιτιστικού και φυσικού πλούτου.

Στην Ευρώπη η οργάνωση αρχαιολογικών πάρκων αποτελεί πλέον μια δοκιμασμένη και επιτυχημένη πρακτική με πλήθος παραδειγμάτων καλής πρακτικής ως προς την ανάδειξη και διαχείριση τέτοιων χώρων. Ενδεικτικά, μπορούμε εδώ να αναφέρουμε, ανάμεσα στα άλλα, τα αρχαιολογικά Πάρκα της Κοιλιάδας Cornia (I Parchi della Val di Cornia) στην Τοσκάνη, το αρχαίο ορυκτολογικό πάρκο του Αγίου Σιλβέστρου και της ετρουσκικής πόλης Populonia, τα οποία περιλαμβάνουν δύο αρχαιολογικά μουσεία, ένα κέντρο πληροφοριών, τρία πάρκα με περιβαλλοντικό χαρακτήρα κ.ά. (<http://www.parchivaldicornia.it/index.php>), ή το πάρκο στην Xanten (LVR-Archaeologischer Park Xanten), στον Κάτω Ρήνο στη Γερμανία, το οποίο αναβιώνει μια ρωμαϊκή πόλη στην ακμή της, θεωρείται κλειδί για την οικονομία της περιοχής και το πιο πετυχημένο υπαίθριο αρχαιολογικό μουσείο στη Γερμανία, με περισσότερους από 400.000 επισκέπτες τον χρόνο (http://www.xanten.de/de/tourismus/sehenswuerdigkeiten/lvr_archaeologischer_park_xanten_apx/)¹. Από τις γείτονες χώρες της Ελλάδας ξεχωρίζει το Βουθρωτό (The Butrint National Park) της Αλβανίας (http://www.butrint.org/butrint_1_0.php) και το πάρκο της Τροίας (Archaeological Site of Troy) στη βορειοδυτική Τουρκία (<http://whc.unesco.org/en/list/849>).

Στην Ελλάδα έχουν ήδη γίνει τα πρώτα βήματα προς αυτή την κατεύθυνση, με το Υπαίθριο Μουσείο Υδροκίνησης στη Δημητσάνα², με 46.000 επισκέπτες τον χρόνο, να θεωρείται ίσως το καλύτερο παράδειγμα καλής διαχείρισης αρχαιολογικού πάρκου στην Ελλάδα (<http://arcadia.ceid.upatras.gr/arkadia/culture/museums/ymydim.thm>). Το αρχαίο Δίον, στους πρόποδες του Ολύμπου (<http://www.ancientdion.org/>), αποτελεί άλλο

* Επ. Καθηγητής, Τμήμα Μεσογειακών Σπουδών, Παν. Αιγαίου

ένα παράδειγμα εξαιρετικής οργάνωσης³, ενώ η αρχαία Ελεύθερνα, στους πρόποδες του Ψηλορείτη στο Ρέθυμνο, είναι μια ακόμη από τις πολλές αξιόλογες περιπτώσεις αναδυόμενων αρχαιολογικών πάρκων στον Ελλαδικό χώρο⁴. Το 2006 κατατέθηκε και μία εξαιρετική ειδική μελέτη-πλαίσιο ανάδειξης του αρχαιολογικού χώρου της Νικόπολης (Αρχαιολογικό Πάρκο Νικοπόλεως), με προτάσεις για τη διαμόρφωση μνημειακών πυρήνων, οργάνωση δικτύου διαδρομών κ.ά. Η προμελέτη για τη συνολική ανάδειξη του αρχαιολογικού χώρου εγκρίθηκε το 2009 και σε βάθος δεκαετίας η περιοχή πρόκειται να μεταμορφωθεί σε πρότυπο χώρο πολιτισμού συνολικής έκτασης 13.500 στρεμμάτων, με επεμβάσεις που δεν αντιστρατεύονται το χαρακτήρα του αγροτικού τοπίου⁵. Με αφορμή το τελευταίο, το Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Ηπειρωτικών Σπουδών και η Περιφέρεια Ηπείρου οργάνωσαν, το 2006, μια ημερίδα στα Ιωάννινα⁶, ενώ ανάλογο βήμα προς αυτή την κατεύθυνση είχε γίνει νωρίτερα και στη Δωδεκάνησο με πρωτοβουλία του Αρχαιολογικού Ινστιτούτου Αιγαϊακών Σπουδών και τη διοργάνωση διεθνούς συμποσίου (Καραγιώργης και Γιαννικουρή 2006). Πρόσφατα, επίσης, συζητήθηκε και το θέμα των Καταδυτικών Πάρκων στην Ελλάδα (*Καταδυτικά Πάρκα στην Ελλάδα*, 2008).

Γνωστή και παγιωμένη είναι και η πρακτική ίδρυσης οικολογικών πάρκων σε ολόκληρο τον πλανήτη, αλλά και τη χώρα μας, για τη διάσωση οικοτόπων και της βιοποικιλότητας. Ανάμεσα στα πιο γνωστά μεγάλα διεθνή οικολογικά πάρκα αξίζει να αναφερθούν, το Ecological park of Funchal στη Μαδεΐρα της Πορτογαλίας (<http://www.madeiranature.com/index/cms/-page/-/page/institutions/lang/en/articleId/408/articleTitle/ecological-park>) και το Montreal Archipelago Ecological Park <http://www.greencoalitionverte.ca/parc/PPEAM%-20communiqu.e.htm>) στο Νοτιοδυτικό Κεμπέκ του Καναδά.

Στην Ελλάδα έχουν διαμορφωθεί αρκετά οικολογικά πάρκα τα τελευταία χρόνια, όπως, για παράδειγμα, το Εθνικό πάρκο στο Δέλτα του Έβρου (<http://www.evros-delta.gr/>), ή το Γεωπάρκο του Ψηλορείτη, το οποίο στηρίζεται στη μοναδική γεωλογία, το αναγλυφο και την ποικιλία των πετρωμάτων που εμφανίζονται στην περιοχή και έχει ενταχθεί στο δίκτυο των Ευρωπαϊκών Γεωπάρκων (<http://www.psiloritis-natural-park.gr/?q=el>) (Φασουλός 2006) κ.α.⁸

Τα αρχαιολογικά-οικολογικά πάρκα είναι ένας από τους πιο πρόσφατους συνδυασμούς των δύο προαναφερθέντων τύπων πάρκων ειδικού ενδιαφέροντος και αναπτύσσονται σε περιοχές που διαθέτουν σημαντικό πολιτισμικό απόθεμα και ιδιαίτερο οικολογικό ενδιαφέρον. Για το λόγο αυτό και δεν είναι τυχαίο που τα σημαντικότερα από αυτά βρίσκονται κυρίως στο Μεξικό ή το Περού. Το Eco-archaeological park of Xcaret, (<http://www.xcaret.com/>) και το IK-KIL, Eco-Archaeological Park, Zona Arqueologica de Chichen Itza Piste, Yucatan (<http://www.wohlmutter.com/Maya/Ik-Kil.htm>), στο Μεξικό, τα οποία συνδυάζουν τον πολιτισμό των Μάγια με την εξωτική και πλούσια φύση⁹, είναι δύο τέτοια εξαιρετικά παραδείγματα.

Στον Ελλαδικό χώρο ξεχωρίζει το Απολιθωμένο Δάσος Λέσβου (<http://www.petrifiedforest.gr/NEW%20pf/index.htm0>, http://www.lesvosmuseum.gr/site/home/ws.csp?loc=el_GR), που έχει ανακηρυχθεί διατηρητέο μνημείο της Φύσης (ΠΔ 433/1985) λόγω του ιδιαίτερου παλαιοντολογικού και οικολογικού ενδιαφέροντος που παρουσιάζει (Ζούρος-Βελιτζέλος, 2006), ενώ έχει πρόσφατα ξεκινήσει η δημιουργία του πρώτου Οικολογικού-Αρχαιολογικού Πάρκου στο Γιούχτα Ηρακλείου (http://www.anher.gr/index.php?Itemid=98&id=58&option=com_content&task=view), ως πιλοτικό πρόγραμμα, αφού για πρώτη φορά γίνεται συνδυασμός των οικολογικών με των αρχαιολογικών στοιχείων σε ένα ενιαίο πάρκο στην Ελλάδα. Το πρόγραμμα αφορά στην εφαρμογή έργων και ενεργειών, που στοχεύουν στην προστασία του οικοσυστήματος του Βουνού Γιούχτα και

της ευρύτερης περιοχής του (χλωρίδας, βλάστησης και εδαφών), την προστασία του γύπα και την προστασία και ανάδειξη ιστορικών και αρχαιολογικών χώρων.

2. Η περίπτωση της Κυμισάλας

Η Ρόδος αποτελεί έναν ιδιαίτερα ευνοημένο τόπο, με πλούσιο φυσικό περιβάλλον, ανέπαφο σε ένα μεγάλο μέρος του και πλήθος κρηυγμένων αρχαιολογικών χώρων και ζωνών απολύτου προστασίας (Φιλήμονος και Μαρκέτου, 2006). Ιδιαίτερα καλά διατηρημένο θεωρείται το φυσικό και πολιτιστικό περιβάλλον του νότιου μισού της νήσου και κυρίως του νοτιοδυτικού τεταρτημορίου, που υστερεί κατά πολύ το βορείου τριγώνου σε οικιστική και τουριστική ανάπτυξη.

Σε αυτή την περιοχή, το Τμήμα Μεσογειακών Σπουδών, το Τμήμα Πολιτισμικής Τεχνολογίας και το Τμήμα Περιβάλλοντος του Πανεπιστήμιο Αιγαίου σε συνεργασία με τη Σχολή Αγρονόμων Τοπογράφων Μηχανικών του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου και την ΚΒ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων, έχουν ήδη ξεκινήσει μια συνεργασία προς την κατεύθυνση της δημιουργίας βασικών υποδομών, ώστε να διευκολυνθεί η ίδρυση ενός αρχαιολογικού-οικολογικού πάρκου στο μέλλον, με σημείο αναφοράς την περιοχή της αρχαίας Κυμισάλας (εικ. 1).¹⁰

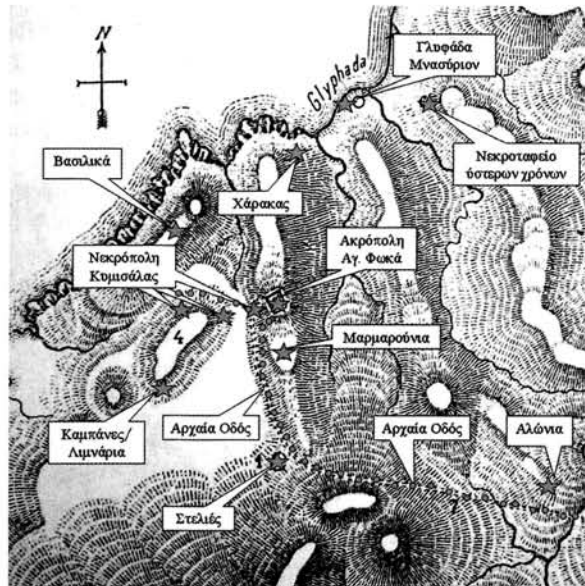
Εικόνα 1: Χάρτης της Ρόδου, όπου σημειώνεται η θέση της Κυμισάλας (πηγή: Google Earth)

2.1. Η αρχαιολογική σημασία της περιοχής

Η περιοχή της Κυμισάλας, ανήκει στο Δήμο Αταβύρου και καταλαμβάνει το βορειοδυτικό τμήμα των δημοτικών διαμερισμάτων Σιαννών και Μονολίθου, στους βόρειους πρόποδες του Ακραμίτη. Εκτείνεται από την κοιλάδα της Γλυφάδας στα ανατολικά, μέχρι το λεκανοπέδιο του Βασιλικού στα δυτικά, ενώ από τα νότια οριοθετείται από τον επιμήκη ορεινό όγκο του Ακραμίτη και από βορά βρέχεται από τη θάλασσα της Χάλκης και της Αλιμνιάς, καλύπτοντας μια έκταση περίπου 10 τετραγωνικών χιλιομέτρων ή 10.000 στρεμμάτων.

Το 2006 ξεκίνησε συστηματική αρχαιολογική έρευνα στην Κυμισάλα, τη διενέργειά της οποίας έχει αναλάβει το Τμήμα Μεσογειακών Σπουδών σε συνεργασία με την ΚΒ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων, με διευθύνοντες, τον γράφοντα, από πλευράς Πανεπιστημίου Αιγαίου και την αρχαιολόγο, δρα Βασιλική Πατσιαδά, από πλευράς Αρχαιολογικής Υπηρεσίας.

Η περιοχή ενδιαφέροντος ξεκινά περίπου δυόμισι χιλιόμετρα πριν από τα Σιάννα, όπου η επαρχιακή οδός διχάζεται, με τη δεξιά κεραία της να κατηφορίζει στην κατάφυτη από πευκόδασος περιοχή της αρχαίας Κυμισάλας (εικ. 2). Στο μεγαλύτερο μέρος της η διαδρομή ακολουθεί τον ίδιο δρόμο που ο αρχαίος κάτοικος του νησιού ακολουθούσε για να φτάσει στο Δήμο των Κυμισαλέων, ο οποίος είχε πλήθος θέσεων και μνημείων (Στεφανάκης, 2010. Στεφανάκης, 2008. Ζερβουδάκη, 1969. Μαιυρί, 1926. Pernier 1914).

Εικόνα 2: Οι αρχαιολογικές θέσεις της Κυμισάλας (υπόβαθρο: Μαιυρί, 1916)

Η πρώτη αρχαιολογική θέση ονομάζεται «Αλώνια», και πήρε την ονομασία της από τα δεκάδες αλώνια που οι νεότερες γενιές δημιούργησαν για να αλωνίζουν τους καρπούς τους. Αλώνια κτισμένα κοντά το ένα στο άλλο, από πέτρες αρχαίες, παρμένες από κτίσματα της περιοχής και αναλήμματα που κάποτε συγκρατούσαν και σηματοδοτούσαν σημεία της αρχαίας οδού. Πεσμένος σχεδόν πάνω στην αρχαία οδό, καθώς είχε λαξευτεί σ' έναν τεράστιο βράχο που έστεκε στο πλάι της για να προκαλεί τον εντυπωσιασμό των περαστικών, ένας μνημειακός τάφος στοιχειώνει σήμερα ανοιχτός τη διάβαση.

Ο δρόμος συνεχίζει και περνά από τη θέση «Στελιές», με το μικρό και όμορφο μοναστήρι της Ζωοδόχου Πηγής και την πηγή με το δροσερό νερό και φτάνει στη συνέχεια στα «Μαρμαρούνια», ένα λόφο κατάσπαρτο με αρχαιοτάτες, στις οποίες οφείλεται και το όνομά του. Στους νότιους πρόποδες του λόφου, βρίσκονται συγκεντρωμένοι πολυάριθμοι ορθογώνιοι λίθοι που φαίνεται να ανήκουν σε μνημειακές κτιστές κατασκευές και τοίχοι κτισμένοι με μεγάλους ορθογώνιους λιθόπλινθους. Στο βόρειο άκρο του λόφου υπάρχει κι ένα ιερό με τοίχους πολυγωνικής τοιχοδομίας και είσοδο στην ανατολική στενή πλευρά. Αυτό φανερώνει άλλωστε και ο μεγάλος κυλινδρικός βωμός στο εσωτερικό του.

Τα Μαρμαρούνια φαίνεται να αποτελούν και τον χώρο απ' όπου κανείς έβρισκε το δρόμο προς την ακρόπολη των Κυμισαλέων, στην κορυφή του Αγίου Φωκά, το ψηλότερο σημείο του κωπορού, το οποίο δεσπόζει στην περιοχή. Στις πλαγιές του λόφου διατηρούνται σε μεγάλη έκταση αρχαίες οχυρώσεις, με κάποια τμήματά τους να παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον, όπως για παράδειγμα το δυτικό τμήμα (εικ. 3) που σώζεται σε μήκος 18 μ. και σε μεγάλο πλάτος, που φθάνει σε κάποια σημεία έως και τα 3 μ. Το κατώτερο τμήμα του είναι κτισμένο με πολυγωνικούς μεγάλους λίθους και το ανώτερο με ορθογώνιους ή πολυγωνικούς.

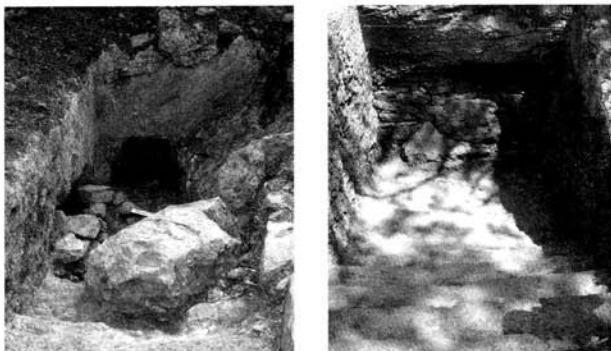
Εικόνα 3: Άποψη του δυτικού τμήματος του τείχους της ακρόπολης (φωτ: Μ. Στεφανάκης)

Στην κορυφή της ακρόπολης υπάρχει ναός ελληνιστικών χρόνων, διαστάσεων 13,50Χ5,80 μ., με προσανατολισμό Α-Δ και την είσοδο στα ανατολικά. Αποτελείται από δύο χώρους, πρόπυλο και κυρίως ναό και σήμερα σώζεται μόνον η κατώτερη σειρά δόμων των τοίχων του.

Από το λόφο του Αγ. Φωκά η αρχαία οδός διακλαδιζόταν. Δυτικά του οχυρωματικού περιβόλου ξεκινούσε μια διακλάδωση, η οποία κατηφόριζε οφειοειδώς προς τα δυτικά, με κατεύθυνση τη νεκρόπολη, στους δυτικούς πρόποδες του λόφου.

Στο μέσον περίπου της πλαγιάς, η οδός περνούσε από το λατομείο του ντόπιου γκρίζου ασβεστόλιθου, με τον οποίο έχουν οικοδομηθεί όλες οι αρχαιότητες της περιοχής.

Στους δυτικούς πρόποδες του Αγίου Φωκά ο δρόμος συναντά τη νεκρόπολη, η οποία εκτείνεται στην ανατολική και τη βόρεια πλαγιά του απέναντι λόφου της Κυμισάλας. Η νεκρόπολη ήταν σε χρήση τουλάχιστον από τους αρχαϊκούς μέχρι και τους ύστερους ελληνιστικούς χρόνους (7ος-1ος αι. π.Χ.) και οι τάφοι είναι στην πλειοψηφία τους λαξευμένοι στο φυσικό βράχο, με προθάλαμο-δρόμο και έναν ή δύο ταφικούς θαλάμους (εικ. 4). Πολλοί είναι ιδιαίτερα μνημειακοί, ενώ δε λείπουν και τα μεγάλα υπέργεια ταφικά μνημεία με τις επιτύμβιες επιγραφές.

Εικόνα 4: Οι μνημειακοί λαξευτοί τάφοι 2/2006 (αριστερά) και 4/2007 (δεξιά) (φωτ: Μ. Στεφανάκης)

Διασχίζοντας τη νεκρόπολη ο δρόμος θα κατευθυνόταν προς τα βορειοδυτικά, στη θέση «Βασιλικά», όπου διατηρούνται σε μεγάλη έκταση τα εντυπωσιακά κατάλοιπα ενός οικιστικού κέντρου (εικ. 5). Πρόκειται για έναν από τους αδιαμφισβήτητα σημαντικότερους χώρους του αρχαίου Δήμου, ο οποίος δεσπόζει στο λεκανοπέδιο του Βασιλικού και τα μνημειώδη κτίσματά του δημιούργησαν στα νεότερα χρόνια το θρύλο του Βασιλιά Κυμισαλα.

Εικόνα 5: Άποψη του οικισμού των Βασιλικών (φωτ: Μ. Στεφανάκης)

Από την άλλη πλευρά του λόφου του Αγίου Φωκά, στα βορειοανατολικά, ένα άλλο τμήμα του αρχαίου δρόμου πρέπει να διακλαδιζόταν προς το μικρό όρμο της Γλυφάδας, λιμάνι των Κυμισαλέων με πλήθος εμφανών οικιστικών καταλοίπων, ρωμαϊκής κυρίως και παλαιοχριστιανικής εποχής.

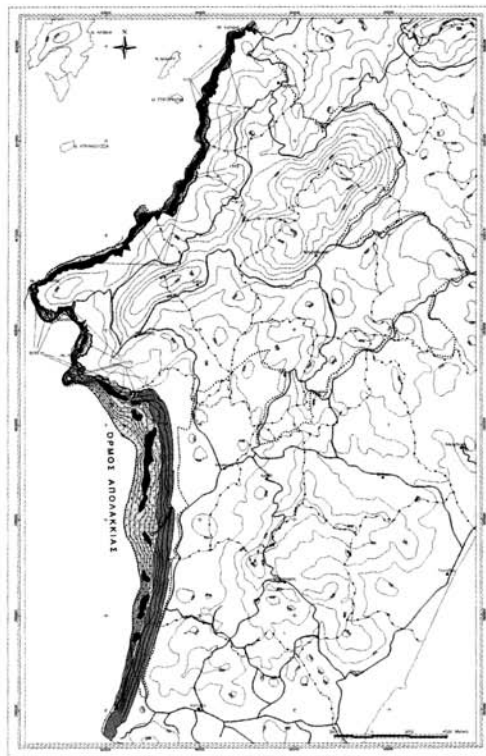
Τέλος στη θέση «Καμινάρες», στη νοτιοδυτική άκρη του λεκανοπεδίου της Κυμισάλας, έχει διαπιστωθεί η ύπαρξη ενός ακόμη μεγάλου ερειπωμένου οικισμού.

2.2. Η οικολογική σημασία της περιοχής

Ο εκτεταμένος αρχαιολογικός χώρος της Κυμισάλας βρίσκεται στο κέντρο της περιοχής Ακραμίτης-Αρμενιστής-Ατάβυρος (εικ. 6), η οποία έχει χαρακτηριστεί ως προστατευμένη περιοχή του δικτύου Natura 2000 (κωδικός GR 4210005) και ως Διατηρητέο Μνημείο της Φύσης. Σ' αυτήν την κατηγορία κηρύσσονται εκτάσεις, δημόσιες ή μη, που παρουσιάζουν παλαιοντολογικό, γεωμορφολογικό και ιστορικό ενδιαφέρον, καθώς και χώροι που φιλοξενούν συστάδες δέντρων ή δέντρα και σπάνια είδη φυτών που έχουν ιδιαίτερη βοτανική, φυτογεωγραφική, αισθητική και ιστορική σημασία. Στις περιοχές αυτές ισχύουν οι ίδιες απαγορεύσεις, όπως και στους πυρηνές εθνικών δρυμών ανά τον κόσμο.

Η περιοχή καλύπτει πάνω από 170 χιλιάδες στρέμματα (17 χιλιάδες εκτάρια), καταλαμβάνει το νοτιοδυτικό τμήμα της Ρόδου και περιλαμβάνει την ορεινή έκταση του Αταβύρου, του Ακραμίτη, την έκταση γύρω από τον ποταμό Σιαννίτη και την παράκτια έκταση από τον κόλπο του Παπαγιώργη έως το ακρωτήριο Αρμενιστής και νότια έως τον κόλπο της Απολακιάς. Μέσα σ' αυτήν την έκταση απαντούν πολλοί σημαντικοί τύ-

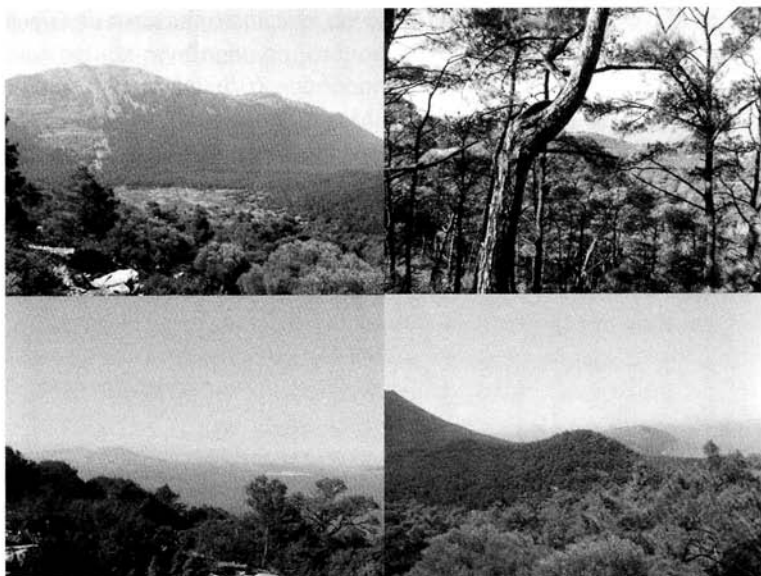
ποι οικοτόπων, που φιλοξενούν άγρια πανίδα και χλωρίδα σημαντική σε Ευρωπαϊκό επίπεδο, από τα υποθαλάσσια λιβάδια, τις αμμουδιές με αμμοθίνες και τις φωκοσπηλιές, μέχρι τα πευκοδάση και τα αυτοφυή κυπαρισσοδάση (*Official Journal of the European Union* 2006, L 259, 1-104, ειδ. 52). Οι εναλλαγές, που παρουσιάζει το τοπίο, η γεωμορφολογία και η βιοποικιλότητα που υπάρχει, καθιστούν την περιοχή μοναδική και εξαιρετικής φυσικής ομορφιάς.

Εικόνα 6: Χάρτης της προστατευμένης περιοχής Ακραμίτης-Αρμενιστής-Ατάβυρος Natura 2000 (κωδικός GR 4210005) (πηγή: Υ.ΠΕ.ΧΩ.Δ.Ε.)

Από τα παραπάνω καθίσταται σαφές πως η Κυμισάλα αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους και πλέον εκτεταμένους αρχαιολογικούς χώρους στην ύπαιθρο της Ρόδου. Πέραν των σημαντικότερων αρχαιολογικών ευρημάτων και των πορισμάτων της έρευνας, η διασπορά των αρχαιολογικών θέσεων και η έκταση του αρχαιολογικού χώρου συνθέτουν το παζλ ενός μοναδικού αρχαιολογικού πάρκου. Ο αρχαίος δρόμος, τον οποίο ακολούθησε και η παραπάνω σύντομη αρχαιολογική παρουσίαση, θα μπορούσε να είναι ο ίδιος με ένα σύγχρονο περιπατητικό μονοπάτι που μέσα από μια ημιωρεινή διαδρομή και ένα πυκνό δάσος θα οδηγούσε τον φυσιολάτρη και διψασμένο για αρχαιότητες επισκέπτη/περιηγητή, να επισκεφτεί έναν αριθμό επιλεγμένων σημαντικών αρχαιολογικών θέσεων της περιοχής. Ταυτόχρονα θα προσέφερε στον επισκέπτη τη δυνατότητα να απολαύσει ένα μοναδικό φυσικό τοπίο (εικ. 7) που συνδυάζει το δασωμένο βουνό και τους χαμηλούς λόφους με μικρά εύφορα λεκανοπέδια με φόντο το γαλάζιο της θάλασσας, και το οποίο διατηρεί πλήθος διαφορετικών τύπων οικοτόπους.

Εικόνα 7: Εικόνες της πλούσιας φύσης και του τοπίου της Κυμισιάλας (φωτ: Μ. Στεφανάκης)

Η περιοχή έχει όλες τις προϋποθέσεις για τη δημιουργία ενός μεγάλου και μοναδικού αρχαιολογικού-οικολογικού πάρκου στο νησί της Ρόδου, το οποίο θα μπορούσε να αποτελέσει πόλο έλξης ειδικής κατηγορίας επισκεπτών, με ιδιαίτερη έμφαση στον πολιτιστικό- αρχαιολογικό, τον οικολογικό και τον εκπαιδευτικό τουρισμό, συμβάλλοντας τα μέγιστα στην ήπια και αειφορική ανάπτυξη της τουριστικά υποανάπτυκτης και αναξιοποίητης περιοχής του Αταβύρου (Στεφανάκης, 2010. Βεργωτή, 2010. Βεργωτή, 2009. Στεφανάκης, 2008).¹¹

3. Το ερευνητικό υπόβαθρο

Η οργάνωση όλων των παραπάνω στοιχείων σε ένα πάρκο θα είναι το αποτέλεσμα μιας επίπονης και πολύπλοκης διεργασίας. Προκειμένου κάτι τέτοιο να καταστεί εφικτό και να δημιουργηθούν οι προϋποθέσεις για τη δημιουργία στο μέλλον ενός αειφορικού αρχαιολογικού-οικολογικού πάρκου, θα πρέπει να αναπτυχθούν σε πρώτη φάση, ερευνητικές δράσεις, στοχευμένες σε τέσσερις τομείς:

3.1. Αρχαιολογική έρευνα

Η δράση αυτή περιλαμβάνει την αρχαιολογική έρευνα πεδίου (επιφανειακή επιθεώρηση και συστηματική ανασκαφή), την καταγραφή, την έρευνα, τη μελέτη των ανασκαφικών ευρημάτων (τεχνουργημάτων και ανθρωπολογικού/σκελετικού υλικού) και των αρχαιολογικών μνημείων της περιοχής, την τεκμηρίωση, την ανάδειξη και την προβολή του αρχαιολογικού αποθέματος της περιοχής ενδιαφέροντος, με στόχο τη δημιουργία επισκέψιμων αρχαιολογικών πυρήνων (οικισμοί, ακρόπολη, νεκρόπολη). Σε μεσοπρόθεσμη βάση τα πορίσματα που θα προκύψουν από τη μελέτη του αρχαιολογικού και ανθρωπολογικού υλικού της έρευνας θα καθορίσουν σε έναν μεγάλο βαθμό και τους θεματικούς

τομείς που θα αναπτυχθούν στο πλαίσιο του αρχαιολογικού πάρκου και ενδεχομένως ενός αρχαιολογικού μουσείου ή συλλογής.

Από το 2006 διενεργείται συστηματική και στοχευμένη ανασκαφή και καθαρισμοί σε επιλεγμένα τμήματα της νεκρόπολης και της ακρόπολης της Κυμισάλας, ούτως ώστε να καταστεί δυνατή, σε σύντομο σχετικά χρονικό διάστημα, η δημιουργία των πρώτων αρχαιολογικών πυρήνων με επίκεντρο τον αρχαίο ναό και το τείχος της ακρόπολης και συγκεκριμένα υπέργεια ταφικά μνημεία της νεκρόπολης. Παράλληλα τα ορατά τμήματα του αρχαίου δρόμου, που ενώνουν την ακρόπολη του Αγ. Φωκά με τη νεκρόπολη της Κυμισάλας, εντοπίστηκαν, καθαρίστηκαν και ενώθηκαν μεταξύ τους με μονοπάτι, το οποίο κάνει τη διασύνδεση των δύο χώρων ευκολότερη.¹²

3.2. Ιστορική έρευνα

Η μελέτη και καταγραφή της ιστορίας και του πολιτισμού της περιοχής, με τη μελέτη των αρχαίων πηγών και των αρχαιολογικών καταλοίπων από την αρχαιότητα μέχρι τους μεσαιωνικούς χρόνους, κρίνεται ιδιαίτερως απαραίτητη αφού η ιστορία της ευρύτερης περιοχής (Καμιρίδα) έχει ελάχιστα μελετηθεί μέχρι σήμερα, ενώ παντελώς άγνωστη είναι η ιστορία της ιδιαίτερης περιοχής ενδιαφέροντος.¹³

3.3. Γεωμετρική τεκμηρίωση και τρισδιάστατη οπτικοποίηση

Η δράση περιλαμβάνει λεπτομερή γεωμετρική τεκμηρίωση και τρισδιάστατη ψηφιακή χαρτογράφηση σε κατάλληλη κλίμακα με χρήση αεροφωτογραφιών και δορυφορικών εικόνων της ευρύτερης περιοχής ενδιαφέροντος. Παραγωγή ψηφιακών υποβάθρων υψηλής ακριβείας και μεγάλου βαθμού λεπτομέρειας και ρεαλισμού, εφαρμογή σύγχρονων ψηφιακών μεθόδων συλλογής και επεξεργασίας μετρητικών στοιχείων και απεικονίσεων με στόχο την λεπτομερή γεωμετρική τεκμηρίωση των αρχαιολογικών μνημείων της περιοχής ενδιαφέροντος και την ανάπτυξη ενός ψηφιακού πληροφοριακού συστήματος, με στόχο την διευκόλυνση της αρχαιολογικής έρευνας. Η γεωμετρική τεκμηρίωση του αρχαιολογικού χώρου της Κυμισάλας θα αποτελέσει το απαραίτητο υπόβαθρο για τον σχεδιασμό και την ανάπτυξη του προτεινόμενου αρχαιολογικού –οικολογικού πάρκου, αλλά παράλληλα θα χρησιμεύσει και ως η γεωγραφική βάση για την αναφορά όλων των χαρακτηριστικών που θα συμπεριληφθούν στο Σύστημα Γεωγραφικών Πληροφοριών.¹⁴

Ήδη ολοκληρώθηκε η τοπογραφική αποτύπωση και η ψηφιακή χαρτογράφηση με φωτογραφικό υπόβαθρο της ευρύτερης περιοχής ενδιαφέροντος σε κλίμακα 1:5000, με χρηματοδότηση της Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Δωδεκανήσου, ενώ παράλληλα ιδρύθηκε δίκτυο σταθερών σημείων που αποτελείται από το τριγωνομετρικό 101-022 της Γεωγραφικής Υπηρεσίας Στρατού στον Άγιο Φωκά και 11 επιπλέον κορυφές. Με βάση τις κορυφές αυτές, μελλοντικές μετρητικές λεπτομερείς αποτυπώσεις θα μπορούν να εντάσσονται με ακρίβεια στον ενιαίο χάρτη, ανεξαρτήτως του χρόνου και του συνεργείου που θα τις διεκπεραιώσει.

3.4. Οικολογική αποτύπωση

Η οικολογική αποτύπωση του φυσικού περιβάλλοντος περιλαμβάνει την καταγραφή, έρευνα, τεκμηρίωση, ανάδειξη και προβολή του οικολογικού αποθέματος της περιοχής ενδιαφέροντος με στόχο την ανάδειξη των ευρωπαϊκού ενδιαφέροντος οικολογικών οικοτόπων της περιοχής, όπου φιλοξενούνται μοναδικά είδη άγριας χλωρίδας και πανίδας.

Οι ακριβείς θέσεις ενδιαφέροντος θα προσδιοριστούν, θα καταγραφούν και θα χαρτογραφηθούν ψηφιακά με στόχο την δημιουργία προτεινόμενων διαδρομών και την αρμονική και αειφορική ένταξη των αρχαιοτήτων στο φυσικό τους χώρο.¹⁵

3.5. Άλλες ερευνητικές δράσεις

Μέσα σ' αυτό το γενικό ερευνητικό πλαίσιο προτείνεται να αναπτυχθούν κάποιες επιπλέον ερευνητικές δράσεις, όπως είναι η μελέτη για τις προϋποθέσεις ίδρυσης και διαχείρισης ανοικτών αρχαιολογικών μουσείων και πάρκων¹⁶, οι δυνατότητες για την ανάπτυξη βιώσιμων εναλλακτικών μορφών τουρισμού στην περιοχή, δημιουργία και υλοποίηση προγραμμάτων περιβαλλοντικής εκπαίδευσης και εκπαίδευσης για την αειφόρο ανάπτυξη, για μαθητές πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης στο Δήμο Αταβύρου (Βεργωτή, 2010. Βεργωτή 2009)¹⁷ κ.α.

4. Σκοπιμότητα της έρευνας

Με την παραπάνω έρευνα του Πανεπιστημίου Αιγαίου και των συνεργαζόμενων με αυτό Τριτοβάθμιων Εκπαιδευτικών Ιδρυμάτων και Φορέων, αναμένεται να επιτευχθεί σημαντική πρόοδος σε τρία επίπεδα:

4.1. Επίπεδο τοπικής κοινωνίας:

Α) Θα αναδειχθεί ένα σημαντικότερο και εκτεταμένος αρχαιολογικός χώρος στο νότιο-δυτικό τμήμα της νήσου Ρόδου, όπου δεν υπάρχουν οργανωμένοι αρχαιολογικοί χώροι και θα ενταχθεί αειφορικά μέσα στο φυσικό του περιβάλλον. Ο αναξιοποίητος πολιτισμικός πλούτος της περιοχής της Κυμισάλας, ο οποίος έχει σε έναν μεγάλο βαθμό καταστραφεί από την ανθρώπινη παρέμβαση ανά τους αιώνες και εξακολουθεί να καταστρέφεται, τόσο από την ανθρώπινη ματαιοδοξία¹⁸ όσο και από τις φυσικές συνθήκες προτείνεται, για πρώτη φορά να αξιοποιηθεί και να αναδειχτεί μέσα από ένα καινοτόμο πάρκο που θα συνδυάζει την αρχαιολογική περιήγηση με τον φυσιολατρικό περίπατο και την οικολογία, διασώζοντας έτσι, τόσο τις εξαιρετικής σημασίας αρχαιότητες, όσο και τους μοναδικούς οικότοπους της περιοχής και να αποδοθεί στην τοπική κοινωνία.

Β) Η ανάδειξη της Κυμισάλας και η ίδρυση αρχαιολογικού-οικολογικού πάρκου θα συμβάλει στην οικονομική ανάπτυξη του τόπου με δύο τρόπους: τη δημιουργία των νέων θέσεων εργασίας που θα προκύψουν κατά τη ίδρυση, αλλά και για τη συντήρηση και διαχείριση-οργάνωση και λειτουργία του αρχαιολογικού-οικολογικού πάρκου και με την αναμενόμενη αύξηση, τόσο του αριθμού και της ποιότητας των επισκεπτών, όσο και του χρόνου παραμονής τους στην περιοχή.

Η επιφάνεια του Δήμου είναι στο μεγαλύτερο μέρος της ορεινή, και η οικονομία της περιοχής στηρίζεται στον πρωτογενή τομέα και την παραγωγή ποιοτικών γεωργικών προϊόντων. Ένα μικρό μέρος της οικονομίας της περιοχής στηρίζεται και στον διερχόμενο τουρισμό, καθώς τα χωριά Κρητηνία, Έμπωνα, Σιάννα και Μονόλιθος αποτελούν τουριστικές στάσεις για να δοκιμάσουν οι επισκέπτες τα παραδοσιακά προϊόντα του Δήμου (κρασί, σούμα, μέλι) και να επισκεφτούν τα οινοποιία και τα ιπποτικά κάστρα της Κρητηνίας και της Μονολίθου. Να σημειωθεί ότι ο Δήμος δεν έχει αξιοποιήσιμες παραλίες. Ως εκ τούτου δεν έχουν αναπτυχθεί επαρκώς και οι υποδομές υποδοχής και φιλοξενίας επισκεπτών, οι οποίες περιορίζονται σε τέσσερα μικρά τρίτης κατηγορίας ξενοδοχεία και ξενώνες (Κρητηνία 1, Έμπωνα 1, Μονόλιθος 2).

Συνέπεια των παραπάνω, καθώς χαμηλοί ρυθμοί ανάπτυξης της περιοχής δεν βοηθούν στο να δημιουργηθούν νέες θέσεις εργασίας και να ενισχυθεί η επιχειρηματικότητα, –προϋποθέσεις που θα κρατούσαν τους νέους στην ύπαιθρο– είναι ο πληθυσμός, κυρίως των χωριών του Δήμου να βαίνει συνεχώς μειούμενος, με τους νέους να μετοικούν, είτε στην έδρα του Δήμου (Έμπωνα), είτε, οι περισσότεροι, στην πόλη της Ρόδου.

Η ανάδειξη των αρχαιοτήτων της Κυμισιάλας, σε πρώτη φάση και η ίδρυση στο κοντινό μέλλον ενός αρχαιολογικού-οικολογικού πάρκου στην περιοχή συνεπάγεται αυτόματα και την αναβάθμιση των περισσότερων οικισμών του Δήμου Αταβύρου, και κυρίως εκείνων που βρίσκονται σε άμεση γειτνίαση με την περιοχή της Κυμισιάλας και ταυτόχρονα την τόνωση της επιχειρηματικής κίνησης με την προώθηση των τοπικών προϊόντων και της τοπικής κουζίνας, βελτιώνοντας το περιβάλλον και τις συνθήκες διαβίωσης τόσο για τους κατοίκους όσο και για τους εργαζόμενους στην περιοχή.

Γ) Η ίδρυση αρχαιολογικού-οικολογικού πάρκου στην Κυμισιάλα θα δώσει νέα πνοή στο τουριστικό προϊόν της Ρόδου και θα το αποκεντρώσει προς μια περιοχή, η οποία έχει μέχρι σήμερα ελάχιστα οφέλη από τον κύριο οικονομικό μοχλό ανάπτυξης του νησιού. Εκτός του ότι θα προωθήσει μια ήπια και αειφορική τουριστική ανάπτυξη στην περιοχή, θα συμβάλει γενικότερα στην ενίσχυση της περιφερειακής ανάπτυξης, τη μείωση της ανεργίας και θα αναδείξει ιδιαίτερα πολιτισμικά, φυσικά και ποιοτικά χαρακτηριστικά του τόπου.

Η ανεξέλεγκτη ανάπτυξη του μαζικού τουρισμού στη Ρόδο, επέφερε μια σημαντική υποβάθμιση στο προσφερόμενο τουριστικό προϊόν. Αυτό προέκυψε ως αποτέλεσμα, αφενός της αισθητικής και ποιοτικής υποβάθμισης του φυσικού περιβάλλοντος, λόγω της μη ορθολογικής διαχείρισης των φυσικών πόρων και αφετέρου της υποβάθμισης των παρεχόμενων υπηρεσιών, εφόσον δεν υπήρξε η κατάλληλη τουριστική πολιτική, απέναντι στις αυξημένες απαιτήσεις του μεγάλου αριθμού των τουριστών. Καθώς ο τουρισμός μπορεί να αποτελέσει τον κύριο κινητήριο μοχλό για τη μελλοντική ανάπτυξη, είναι προφανές ότι η τουριστική ανάπτυξη δεν μπορεί να μονοπωλείται από ένα μοντέλο μαζικού τουρισμού περιορισμένης εποχικής διάρκειας. Άρα εύλογα σήμερα αναγνωρίζεται από όλους η ανάγκη επανασχεδιασμού του τουριστικού προϊόντος και η ανάγκη στροφής προς ηπιότερες και βιώσιμες μορφές τουρισμού (Λογοθέτης, 2003. Στεφανάκης, 2008).¹⁹

Φαίνεται ότι η λύση βρίσκεται στον εναλλακτικό, μη μαζικό τουρισμό, ο οποίος συμβάλλει και στην οικονομική ανάπτυξη, προάγοντας τη συνύπαρξη φύσης και πολιτισμού. Πρόκειται για μια ήπια μορφή τουρισμού, όπου το περιβάλλον και ο άνθρωπος βρίσκονται σε σχετική ισορροπία και η τοπική ταυτότητα είναι αυτή που δίνει τον ιδιαίτερο χαρακτήρα σε μια περιοχή και την καθιστά τουριστικό προορισμό ειδικού ενδιαφέροντος. Φυσικά, η μετάβαση από τη μια μορφή τουρισμού στην άλλη δεν είναι αυτονόητη. Για την εφαρμογή αυτού του προτύπου απαιτείται μεταξύ άλλων αποδοχή της τοπικής πολιτιστικής ταυτότητας και συνεχής εκπαίδευση–ευαισθητοποίηση του τοπικού πληθυσμού και μεθοδική προσέγγιση–ευαισθητοποίηση των επισκεπτών. Στόχος είναι η ενεργοποίηση των δυνάμεων για παραγωγή «τοπικού πολιτιστικού προϊόντος», καλλιέργεια ταυτότητας και εκπαίδευση ομάδων στόχων (Buhalis, 2001. Romeril, 1985. Κοκκώσης, 2001. Κοκκώσης και Τσάρτας, 1999. Κοκκώσης και Τσάρτας, 2001. Λογοθέτης, 1997).

Δ) Οργανώνεται, από το 2009, το Κέντρο Αρχαιολογικής Έρευνας Κυμισιάλας (ΚΑΕΚ) (εικ. 8), στο χωριό της Μονολίθου, στο οποίο θα λαμβάνουν χώρα η καταγραφή, η συντήρηση, η μελέτη και η φύλαξη αρχαιολογικού υλικού από την περιοχή, χάρη στη γενναιοδωρη, από πλευράς Δήμου Αταβύρου, παραχώρηση κατά χρήση του παλαιού Αστυνομικού σταθμού Μονολίθου στο Τμήμα Μεσογειακών Σπουδών του Πανεπιστημίου Αιγαίου, αποκλειστικά για τις ανάγκες της αρχαιολογικής έρευνας.

Εικόνα 8: Μονόλιθος, Κέντρο Αρχαιολογικής Έρευνας Κυμιασάλας (ΚΑΕΚ) (φωτ: Μ. Στεφανάκης)

Ως συνέπεια της συγκεκριμένης υποδομής, αναμένεται να αυξηθεί και το πλήθος των μελετητών/επιστημόνων, που θα επισκέπτονται την περιοχή όλες τις εποχές του έτους με σκοπό να μελετήσουν και να αναζητούν τις πάσης φύσεως πληροφορίες που θα παρέχονται.

4.2. Επιστημονικό επίπεδο

- A) Προάγεται η διεπιστημονική συνεργασία των τομέων της Αρχαιολογίας, της Τοπογραφίας, της Γεωπληροφορικής, του Περιβάλλοντος και της Πολιτισμικής Τεχνολογίας, πάνω σε μια πράξη που στόχο έχει την παραγωγή τεκμηριωμένων μελετών για ένα νέο και καινοτόμο προϊόν.
- B) Θα προαχθεί η πανεπιστημιακή ανασκαφή και η αρχαιολογική επιστήμη, με ό,τι αυτό μπορεί να σημαίνει για την προβολή του Πανεπιστημίου Αιγαίου, τόσο σε τοπικό, όσο και σε διεθνές επίπεδο. Η συστηματική ανασκαφή και η μελέτη των ανασκαφικών δεδομένων αλλά και των ιστορικών στοιχείων θα αποσαφηνίσει το χαρακτήρα και την χρονολογία των αρχαίων λειψάνων και θα δώσει πληροφορίες ιδιαίτερα σημαντικές για τον οικιστικό ιστό, τη νεκρόπολη, την πολιτική και διοικητική οργάνωση, καθώς και την καθημερινή ζωή των αρχαίων δήμων της ροδιακής υπαίθρου γενικότερα.
- Γ) Θα καταγραφεί για πρώτη φορά και με κάθε λεπτομέρεια η ιστορία ενός συγκεκριμένου τμήματος της αρχαίας Ρόδου, της «Καμιρίδος χώρας», από την απώτερη αρχαιότητα μέχρι το Μεσαίωνα.
- Δ) Εκπονούνται ήδη, σε σχέση με την περιοχή, εξειδικευμένες μελέτες, σε επίπεδο διδακτορικής διατριβής²⁰ και εργασιών για την απόκτηση Διπλώματος Μεταπτυχιακής Ειδίκευσης στο Πανεπιστήμιο Αιγαίου.²¹

4.3. Περιβαλλοντικό επίπεδο:

- A) Θα καταγραφούν και θα αναδειχτούν οικότοποι μοναδικοί στη Δωδεκάνησο.
- B) Θα διασφαλιστεί ακόμη περισσότερο η προστασία του δάσους καθώς:
  1. Με την κήρυξη του χώρου σε αδόμητη αρχαιολογική ζώνη Α, θα ενισχυθεί η προστασία της περιοχής από ανθρώπινες παρεμβάσεις.
  2. Θα χαρτογραφηθεί και θα τοπογραφηθεί με κάθε λεπτομέρεια μια δυσπρόσιτη και πυκνά δασωμένη περιοχή του νησιού, το τελευταίο εναπομείναν μεγάλο δάσος της Ρόδου, και οι χάρτες και τα τοπογραφικά θα τεθούν στη διάθεση της Τοπικής Αυτοδιοίκησης, της Δασικής Υπηρεσίας και της Πυροσβεστικής Υπηρεσίας.

3. Εκπονείται ήδη, σε επίπεδο διδακτορικής διατριβής, μελέτη για την πρόληψη κρίσεων από φωτιά²², μέρος της οποίας θα αφορά και το δάσος της Κυμισάλας, η οποία μετά την ολοκλήρωσή της θα τεθεί στη διάθεση της Τοπικής Αυτοδιοίκησης, της Δασικής Υπηρεσίας και της Πυροσβεστικής Υπηρεσίας.

Να σημειωθεί ότι η πυρκαγιά παραμένει ο υπ' αριθμόν ένα κίνδυνος της περιοχής. Δύο μεγάλες πυρκαγιές το 1987 και 1992 είχαν καταστρέψει ένα πολύ μεγάλο τμήμα των δασών της κεντρικής και νότιας Ρόδου, ενώ μετά την τελευταία μεγάλη πυρκαγιά της Ρόδου (Αγ. Ισίδωρος 2008), η συνολική καμένη έκταση ανέρχεται στα 104.445 στρέμματα. Από αυτά το 51,4% καλυπτόταν από δάση τραχείας πεύκης (*Pinus brutia*), το 34% από θαμνολίβαδα και χορτολίβαδα ή από περιοχές με νεαρή φυσική αναγέννηση (από παλιότερες δασικές πυρκαγιές) και το υπόλοιπο 14,6% από αγροτικές εκτάσεις. Η πυρκαγιά εισήλθε και στο βορειοδυτικό τμήμα της περιοχής Natura GR4210005 καίγοντας το 10,5% της συνολικής έκτασης της. Επιπρόσθετα, κάπκε το 34% (13.766 στρέμματα) της συνολικής έκτασης δύο καταφυγίων άγριας ζωής που βρίσκονται στα όρια με την καμένη περιοχή (WWF Ελλάς, 2008). Η περιοχή της Κυμισάλας δεν απειλήθηκε.

Πέραν της κοινωνικής και οικονομικής ανάπτυξης, που η υλοποίηση του προγράμματος πρόκειται να επιφέρει μεσοπρόθεσμα στον τοπικό πληθυσμό, θα επιτευχθεί και μια ευαισθητοποίηση του κοινού σε θέματα διαφύλαξης του πολιτισμού και της παράδοσης και προστασίας του φυσικού πλούτου και του περιβάλλοντος εν γένει. Ιδιαίτερη έμφαση θα δοθεί στην εκπαίδευση των νεότερων γενεών (Δημοτικό-Γυμνάσιο-Λύκειο) σε θέματα πολιτισμού, αειφόρου ανάπτυξης και περιβάλλοντος με προγράμματα που ήδη βρίσκονται στο στάδιο της τελικής μελέτης (Βεργωτή, 2009. Βεργωτή, 2010).²³

5. Συμπεράσματα

Η αρχαιολογική έρευνα Κυμισάλας του Πανεπιστημίου Αιγαίου και της ΚΒ' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων λαμβάνει χώρα στη λιγότερο αναπτυγμένη περιφέρεια του Δήμου Αταβύρου, με προοπτική να συμβάλλει στην ανάπτυξη αυτής της περιοχής με την αειφορική ανάδειξη της πολιτιστικής-αρχαιολογικής κληρονομιάς. Ήδη έχουν δείξει έντονο και έμπρακτο ενδιαφέρον ο ΟΤΑ και οι τοπικοί πολιτιστικοί φορείς. Το Τμήμα Μεσογειακών Σπουδών, η ΚΒ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων, η Σχολή Αγρονόμων Τοπογράφων Μηχανικών και ο Δήμος Αταβύρου συνεργάζονται αρμονικά και στοχευμένα τα τελευταία χρόνια στην ανάδειξη της συγκεκριμένης αρχαιολογικού ενδιαφέροντος περιοχής, τόσο με την ανάδειξη και προστασία των αρχαιοτήτων (ανασκαφή-καθαρισμοί μνημείων, αποτυπώσεις, κήρυξη αρχαιολογικού χώρου, δημιουργία εργαστηριακών χώρων, μελέτες, διαλέξεις), όσο και με τη δημιουργία βασικών υποδομών (ΚΑΕΚ, χαρτογράφηση). Αυτό έχει ήδη οδηγήσει στη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας και στην ποιοτική αναβάθμιση του τμήματος αυτού της ροδιακής περιφέρειας, αναδεικνύοντας τα ιδιαίτερα πολιτισμικά, φυσικά και ποιοτικά χαρακτηριστικά του τόπου και επιφέροντας μian ήπια και αειφορική τουριστική ανάπτυξη στην περιοχή, που θα είναι προφυλαγμένη από την αδηφάγο μανία του μαζικού τουρισμού.

Η υλοποίηση του προτεινόμενου έργου μπορεί να αντιμετωπίσει μια σειρά από οικονομικά και κοινωνικά ζητήματα, όπως αναφέρθηκαν παραπάνω, τα οποία αποτελούν και τις ιδιαίτερες ανάγκες της περιοχής και του πληθυσμού-στόχου. Ταυτόχρονα καλύπτει και πάγιες ερευνητικές ανάγκες καθώς η συγκεκριμένη περιοχή δεν έχει ποτέ μελετηθεί συ-

στηματικά από πλευράς αρχαιολογικής και ιστορικής πληροφορίας, ούτε το ιδιαίτερο σπιν-μασίας και πλούτου φυσικό περιβάλλον έχει τύχει συστηματικής περιβαλλοντικής μελέτης και οικολογικής αποτύπωσης, ενώ καθεαυτή η μελέτη για την ίδρυση και διαχείριση ενός θεματικού πάρκου αποτελεί μια ξεχωριστή μεγάλη πρόκληση.

Όσο για τον αρχαιολογικό χώρο της Κυμισάλας, αυτός θα μπορέσει να αποτελέσει σημαντικό τμήμα μιας αρχαιολογικής-πολιτισμικής διαδρομής που θα ξεκινά από το Μεσο-ωνικό κάστρο της Κρήτηνίας θα ανεβαίνει μέσω του οικισμού της Έμπωνας, στο ιερό των Αταβυρίου Δία και στη συνέχεια, μέσω της αρχαίας Κυμισάλας (ακρόπολη, νεκρόπολη, οικισμοί) θα καταλήγει στο μεσαιωνικό κάστρο της Μονολίθου, μέσα από ένα δίκτυο διαδρομών ιδιαίτερου οικολογικού ενδιαφέροντος και εξαιρετικού φυσικού κάλλους.

Μια έρευνα και μελέτη προς αυτές τις κατευθύνσεις, σε συνδυασμό με το υπάρχον νομικό πλαίσιο, θα μπορούσε να καταλήξει στην συγκρότηση ενός φακέλου ή μιας ολοκληρωμένης μελέτης για την ίδρυση του πρώτου αρχαιολογικού-οικολογικού πάρκου στη Δωδεκάνησο, πλήρως ενταγμένου στο φυσικό περιβάλλον και ικανού να στηρίξει την πολιτισμική, κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη της περιοχής.

Βιβλιογραφία

- Buhalis D. (2001), 'Tourism in Greece: Strategic analysis and challenges', *Current Issues in Tourism*, Vol. 4.5, pp. 440-480
- Burns P.M. and Holden A. (1997), *Alternative and Sustainable Tourism Development*. Earthscan Publishers: London
- Ioannidis C., Georgopoulos A. (2007), 'Innovative Techniques for the acquisition and processing of Multisource data for the Geometric Documentation of Monuments'. *International Journal of Architectural Computing*, 2.5, pp. 179-198
- Karagiannis S. and Apostolou A. (2004), 'Knowledge Management in Eco-tourism: A Case Study', στο *Practical Aspects of Knowledge Management* (Lecture Notes in Computer Science) Vol. 3336, Springer: Berlin/Heidelberg, pp. 508-521. (<http://springerlink.metapress.com/content/lekhujab85p2vjwe/?p=143ce4dfad5d443ba25133ecc406dea&pi=47>). Ανακτήθηκε: 14/04/2010)
- Maiuri A. (1916), 'Ricerche archeologiche nell'isola di Rodi', *Annuario della Scuola Archeologica di Atene e delle Missioni Italiane in Oriente* 2, pp. 285-298
- Official Journal of the European Union* 2006, L 259, pp. 1-104
- Pernier L. (1914), 'Ricognizioni archeologiche nelle Sporadi', *Bolletino d'Arte* 8, pp. 236-242
- Paardekooper R.P. (2010), 'Archaeological Open Air Museums as Time Travel Centres', *Lund Archaeological Review*, pp. 61-69
- Pelillo A. (2009), *Guide to the Archaeological Open Air Museums in Europe*, Museo Civico Archeologico Etnologico: Modena
- Romeril M. (1985), 'Tourism and environment: towards a symbiotic relationship', *International Journal of Environmental Studies* 25.4, pp. 215-218
- Stritch D. (2006), 'Archaeological Tourism: A Signpost to National Identity. Raising Aphrodite in Cyprus', στο Russell, I. (επιμ.), *Images, Representations and Heritage. Moving beyond Modern Approaches to Archaeology*, Springer: New York, pp. 43-60 (<http://www.springerlink.com/content/n22q521026173868/>). Ανακτήθηκε: 14/04/2010)
- UNESCO (1972), *Photogrammetry Applied to the Survey of Historic Monuments, of Sites and to Archaeology*. UNESCO editions

- UNESCO (2005), UN Decade of Education for Sustainable Development 2005-2014. *International Implementation Scheme*, Draft, UNESCO: Paris
- Wallace G., Russell A. (2004), 'Eco-cultural tourism as a means for the sustainable development of culturally marginal and environmentally sensitive regions', *Tourist Studies* 4.3, pp. 235-254. (<http://tou.sagepub.com/cgi/reprint/4/3/235>. Ανακτήθηκε: 17/11/2009)
- Weaver, D.B. (2005), 'Comprehensive and minimalist dimensions of ecotourism', *Annals of Tourism Research* 32.2, pp. 439-455
- WWF Ελλάς, (2008), 'Οικολογικός απολογισμός της πυρκαγιάς του Ιουλίου 2008 στη Ρόδο', (http://politics.wwf.gr/images/stories/docs/fire_report_rhodes.pdf. Ανακτήθηκε: 14/03/2010)
- Βεργωτή Θ. (2009), *Η Αειφορική Διαχείριση Νησιωτικών Περιοχών με Πολιτισμικό και Οικολογικό Ενδιαφέρον. Η Περίπτωση της Ευρύτερης Περιοχής της Κυμισιάλας στη Ρόδο*. Αδημ. Μεταπτυχιακή Εργασία, Τμήμα Επιστημών της Προσχολικής Αγωγής και του Εκπαιδευτικού Σχεδιασμού, Παν/μιο Αιγαίου: Ρόδος
- Βεργωτή Θ. (2010), 'Προοπτικές αειφόρου ανάπτυξης και εκπαίδευσης για την αειφόρο ανάπτυξη στην ευρύτερη περιοχή της αρχαίας Κυμισιάλας του Δήμου Αταβύρου της Νήσου Ρόδου. Μια εναλλακτική πρόταση', *Πρακτικά 1^{ου} Πανελληνίου Συνεδρίου, Τοπικές Κοινωνίες και Τριτοβάθμια Εκπαιδευτικά Ιδρύματα: Συνύπαρξη για Αειφορική Ανάπτυξη*, Δήμος Ροδίων-Πανεπιστήμιο Αιγαίου-Διεθνές Κέντρων Συγγραφών και Μεταφραστών Ρόδου: Ρόδος (Αναδημοσίευση: <http://www.euilimene.eu/read/Vergoti%20Thomais.pdf>. Ανακτήθηκε: 29/04/2010)
- Βλάχου-Βρετού Ε., Γρίλλια Π.-Μ., Πανάγου Ε., Ζεπάτου Π. (2008), 'Όταν οι πηγές της Αργολιδας αναβλύζουν μύθους. Η συμβολή του ΚΠΕ Νέας Κίου στην Αξιοποίηση του Τοπικού Περιβάλλοντος προς όφελος της Τοπικής Κοινωνίας', στο *ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΑΕΙΦΟΡΟ ΑΝΑΠΤΥΞΗ: Φυσικοί Πόροι, Κοινωνία, Περιβαλλοντική Εκπαίδευση*, 4^ο ΣΥΝΕΔΡΙΟ Π.Ε.ΕΚ.Π.Ε., Ναύπλιο, 12-14 Δεκεμβρίου 2008. (Ηλεκτρονικά πρακτικά: (http://www.kpe.gr/index.php?option=com_content&task=view&id=416&Itemid=219. Ανακτήθηκε: 14/04/2010)
- Γλύτση, Ε., Ζαφειράκου, Α., Κακούρου-Χρόνη, Γ., Πικοπούλου-Τσολάκη, Δ. (2002), *Οι Διαστάσεις των Πολιτιστικών Φαινομένων- Πολιτισμός και Εκπαίδευση*, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο: Πάτρα
- Ζερβουδάκη Η. (1969), 'Κυμισιάλα', *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 24 1968, Χρονικά, σσ. 480-482
- Ζούρος Ν., Βελιτζέλος Ε. (2006), *Απολιθωμένο Δάσος Λέσβου*, Τοπίο: Αθήνα
- Θέμελης Π. (2000), *Πρωτοβυζαντινή Ελευθέρινα*, Τομέας Ι. Πανεπιστήμιο Κρήτης: Ρέθυμνο
- Καραγιώργης Β., Γαννικουρή Α. (επιμ.) (2006), *Διάσωση και Προβολή της Πολιτιστικής και Φυσικής Κληρονομιάς των Μεγάλων Νησιών της Μεσογείου*, Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου (1-3 Σεπτεμβρίου 2005), Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Αιγαϊακών Σπουδών-Ιδρυμα Λεβέντη: Αθήνα
- Καρούτα Ο., Παπαδημητρίου Α. (2003), *Ο Αρχαιολογικός Χώρος της Νικόπολης-Ιστορία, Μνημεία, Τέχνη, Δημοτική Βιβλιοθήκη Πρέβεζας*: Αθήνα
- Καταδυτικά Πάρκα στην Ελλάδα: Προβληματισμοί και Προοπτικές*. Ημερίδα-Δημόσια συζήτηση (Σύλλογος Ερασιτεχνών Αυτοδυτών "ΤΗΘΥΣ"), 2 Φεβρουαρίου 2008, Αθήνα. (Ηλεκτρονικά πρακτικά: <http://www.scubadive.gr/forum/showthread.php?t=2285>. Ανακτήθηκε: 27/02/2010)
- Κεφαλληνίτου Φρ., Χρυσοστόμου Π. (2003), *Νικόπολις*, ΥΠΠΟ: Αθήνα
- Κοκκώσης Χ. (2001), *Τουριστική Ανάπτυξη και Φέρουσα Ικανότητα*, Εξάντας: Αθήνα.
- Κοκκώσης Χ., Τσάρτας Π. (1999), *Ανάπτυξη και Περιβάλλον στον Τουρισμό*, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο: Πάτρα

- Κοκκώσης Χ., Τσάρτας Π. (2001), *Βιώσιμη Τουριστική Ανάπτυξη και Περιβάλλον*, Κριτική: Αθήνα
- Λογοθέτης Μ. (1997), *Τουρισμός και Βιώσιμη Ανάπτυξη*, Εμπορικό Επιμελητήριο Δυτικής νήσου: Ρόδος
- Λογοθέτης Μ. (2003), *Δωδεκάνησα: ένα Πολύμορφο Πρότυπο Βιώσιμης Τουριστικής Ανάπτυξης*, Τέχνη: Ρόδος
- Μιχαλάκη-Κόλλια Μ. (2004), 'Τα μνημεία και οι αρχαιολογικοί χώροι σαν υπαίθριο μνημεία: ο ρόλος τους στην αισθητική των πόλεων και την καλλιέργεια των πολιτών', στο *Χάρης Χάιρε. Μελέτες στη Μνήμη της Χάρης Κάντζια*, τ. Β', ΥΠΠΟ-Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Αιγαϊακών Σπουδών: Αθήνα, σσ. 477-486
- Νομικός Σ., Ζαρκιά Κ., Λούβη Α., Παπαδόπουλος Σ. (2009), *Υπαίθριο Μουσείο Υδροκίνησης*. Οδηγός. Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς: Αθήνα
- Παντερμαλής Δ. (1997), *Δίον - Αρχαιολογικός Χώρος και Μουσείο*, Αδάμ-Πέργαμος: Αθήνα
- Παντερμαλής Δ. (2001), *Δίον - Η Ανακάλυψη*, Αδάμ-Πέργαμος: Αθήνα
- Παπαχριστοδούλου Χ.Ι. (19942), *Ιστορία της Ρόδου: από τους Προϊστορικούς Χρόνους έως την Ενσωμάτωση της Δωδεκανήσου*, Δήμος Ροδίων-Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών Δωδεκανήσου: Ρόδος
- Παπαχριστοδούλου Ι.Χ. (1989), *Οι Αρχαίοι Ροδιακοί Δήμοι. Ιστορική Ανασκόπηση. Η Ιαλυσία*, Η εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία: Αθήνα
- Παπαχριστοδούλου Ι.Χ. (2009), 'Νέα στοιχεία ως συμβολή στην τοπογραφία της αρχαίας Κυμνίδος. Το χωριό Φάνες της Ρόδου', *Φάνες Επιγραφές και Αρχαιολογικά Ευρήματα*, Σύλλογος για τη Μελέτη και τη Διάδοση της Ελληνικής Ιστορίας: Weilheim/Obb., σσ. 41-87
- Παυλογεωργάτος Γ., Κωνσταντόγλου Μ. (2005), 'Πολιτισμικός Τουρισμός: Η περίπτωση της Ελλάδας', στο Βερνίκος Ν, κ.α. (επιμ.), *Οι Πολιτιστικές Βιομηχανίες*, Κριτική: Αθήνα, σσ. 59-84
- Σταμπολίδης Ν.Χ. (2004), *Ελεύθερα. Πόλη - Ακρόπολη - Νεκρόπολη*, Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης: Αθήνα
- Σταμπολίδης Ν. και Κουτσογιάννης Δ. (2007), 'Ελεύθερα: Στεγάζοντας τη νεκρόπολη της Ορθής Πέτρας', στο *Στέγαστρα Προστασίας Αρχαιοτήτων*, Πανελλήνιο Συνέδριο, (ΥΠΠΟ-Διεύθυνση Αναστυλώσεων Αρχαίων Μνημείων ΥΠΠΟ-Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Αιγαϊακών Σπουδών-Πανεπιστήμιο Κρήτης-Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδας Τμήμα Δωδεκανήσου) Ρόδος, 30 Νοεμ.-02 Δεκ. 2007 (υπό έκδοση)
- Στεφανάκης Μ.Ι. (2006), 'Σκέψεις για έναν αρχαιολογικό-εκπαιδευτικό τουρισμό', *Πολιτιστικός Τουρισμός στην 3^η Χιλιετία: Ρόδος-Απασχόληση-Πολιτική*, Τμήμα Μεσογειακών Σπουδών: Ρόδος, σσ. 25-32. (Αναδημοσίευση: <http://www.archive.gr/modules.php?name=News&file=article&sid=239>. Ανακτήθηκε: 14/03/2010)
- Στεφανάκης Μ.Ι. (2008), 'Η Κυμισάλα και οι προοπτικές ανάπτυξης αρχαιολογικού τουρισμού στο Δήμο Αταβύρου', στο *1^ο Τοπικό Συνέδριο Ρόδου Για την Ανάπτυξη και Προώθηση Δραστηριοτήτων Ειδικών και Εναλλακτικών Μορφών Τουρισμού*, 13 Δεκεμβρίου 2008, Ξενοδοχείο ΕΛΑΦΟΣ, Προφήτης Ηλίας, Δήμος Καμείρου (Ηλεκτρονικά πρακτικά: <http://www.ecomuseum.gr/UI/customPages/pages.php?pageid=160>. Αναδημοσίευση: <http://www.euilimene.eu/read/kymissala.pdf>. Ανακτήθηκαν: 14/03/2010)
- Στεφανάκης Μ.Ι. (2010), 'Η αρχαία Κυμισάλα στο Δήμο Αταβύρου: Παρελθόν, παρόν και μέλλον', *Πρακτικά 1^{ου} Πανελληνίου Συνεδρίου, Τοπικές Κοινωνίες και Τριτοβάθμια Εκπαιδευτικά Ιδρύματα: Συνύπαρξη για Αειφορική Ανάπτυξη*, Δήμος Ροδίων-Πανεπιστήμιο Αιγαίου-Διεθνές Κέντρων Συγγραφέων και Μεταφραστών Ρόδου: Ρόδος (Αναδημοσίευση: <http://www.euilimene.eu/read/Ancient-Kymissala.pdf>. Ανακτήθηκε: 29/04/2010)
- Σφακιανάκης Μ. (2000), *Εναλλακτικές Μορφές Τουρισμού*, Έλλην: Αθήνα

- **Βασουλός Χ.** (2006), 'Γεωπάрко του Ψηλορείτη: ένα εργαλείο ανάπτυξης και προστασίας της φύσης'. *Πρακτικά διεθνούς συνεδρίου: Ο Μυλοπόταμος από την αρχαιότητα ως σήμερα, VII: Νεότεροι χρόνοι. Περιβάλλον-Ιστορία-Κοινωνιολογία*, Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία Ρεθύμνου: Ρέθυμνο, σσ. 27-35
- **Βιλήμονος Μ. και Μαρκέτου Τ.** (2006), 'Αρχαιολογικό και οικολογικό τοπίο της Ρόδου. Παρόν και παρελθόν', στο Καραγιώργης και Γιαννικουρή, 2006, σσ. 135-148
- **Βιλογαίτη Ε.** (1998), *Περιβαλλοντική Εκπαίδευση*, Ελληνικά Γράμματα: Αθήνα
- **Βιλογαίτη Ε., Λιαράκου Γ.** (2008), *Η Έρευνα στην Εκπαίδευση για την Αειφόρο Ανάπτυξη*, Ελληνικά Γράμματα: Αθήνα

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1 Ως παραδείγματα καλής πρακτικής μπορούν ακόμη να αναφερθούν ενδεικτικά, το αρχαιολογικό πάρκο στις Las Medulas (Paisaje Cultural de las Medulas), στη βορειοδυτική Ισπανία, που αναδεικνύει τα εντυπωσιακά υπολείμματα του μεγαλύτερου χρυσορυχείου της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας (<http://www.fundacionlasmedulas.com/parque/index.jsp>), το κέντρο των Βίκινγκ (Jorvik Viking Centre) στο Γιορκ της Αγγλίας (<http://www.jorvik-viking-centre.co.uk/>) κ.α.
- 2 Για το Υπαίθριο Μουσείο Υδροκίνησης στη Διμπτσάνα βλ. ενδεικτικά, *Νομικός et. al.*, 2009.
- 3 Για το αρχαίο Δίον βλ. ενδεικτικά, Παντερμαλής, 2001. Παντερμαλής 1997.
- 4 Σχετικά με ένα μέρος του χώρου που έχει αναδειχτεί σε υπαίθριο μουσείο βλ. Σταμπολίδης και Κουτσογιάννης (2007). Για την αρχαία Ελεύθερνα βλ. ενδεικτικά Σταμπολίδης, 2004. Θέμελης, 2000.
- 5 Για τον εκτεταμένο αρχαιολογικό χώρο της Νικόπολης, βλ ενδεικτικά, Καρούτα και Παπαδημητρίου 2003. Κεφαλλονίτου και Χρυσοστόμου 2003.
- 6 *Αρχαιολογικά Πάρκα: Εμπειρίες και Προοπτικές*, Ημερίδα (Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Ηπειρωτικών Σπουδών και Περιφέρεια Ηπείρου), Ιωάννινα 01.04.06.
- 7 Άλλα παραδείγματα καλής πρακτικής αποτελούν ακόμη, ενδεικτικά, το Buenos Aires Ecological Reserve (http://www.buenosaires.gov.ar/areas/med_ambiente/reserva/), στις όχθες του ποταμού Rio de la Plata, στο Buenos Aires της Αργεντινής: το Gold Ecological Park, Taipei County (<http://www.gerp-en.tpc.gov.tw/econtent/about/about.asp>) στην Ταϊβάν· το The Tres Rios Ecology (<http://www.tresrios.com>) στη χερσόνησο του Yucatan στο Μεξικό κ.α.
- 8 Παραδείγματα καλής πρακτικής αποτελούν ακόμη, ενδεικτικά: το Οικολογικό Πάρκο Όρους Πάρωννα και Υγρότοπου Μουστουί (www.fdrarnonas.gr), το Εκπαιδευτικό Δάσος Μπελοκομίτη στη Λίμνη Πλαστήρα (http://www.enavotsalostilimniplastira.gr/pages/article.sp?SUBCAT_ID=11), ο Βοτανικός Κήπος Νεοχωρίου στην Καρδίτσα (<http://www.botanic.gr/>), το Εθνικό πάρκο Δάσους Δαδιάς Λευκίμης Σουφλίου (<http://www.dadia-np.gr/>) κ.α. Για την ανάπτυξη στρατηγικών διαχείρισης χώρων ιδιαίτερου φυσικού ενδιαφέροντος, με ιδιαίτερη αναφορά στο Εθνικό Πάρκο και τον Εθνικό Δρυμό Σαμαριάς, βλ. ενδεικτικά, Karagiannis and Apostolou, 2004.
- 9 Ανάλογες περιπτώσεις αποτελούν, ενδεικτικά, το Manu National Park, Peru (<http://www.manu-wildlife-center.com/>), το Salt River Bay National Historical Park and Ecological Preserve (<http://www.nps.gov/sar/index.htm>), στο St. Croix, U.S. Virgin Islands, στις ΗΠΑ κ.α.
- 10 Έχει κατατεθεί πλήρης ερευνητική πρόταση προς το Υπουργείο Παιδείας, Δια Βίου Μάθησης και Θρησκευμάτων, στο πλαίσιο του προγράμματος «ΘΑΛΗΣ: Ενίσχυση της Διεπιστημονικής ή και Διδυμματικής έρευνας και καινοτομίας με δυνατότητα προσέλκυσης ερευνητών υψηλού επιπέδου από το εξωτερικό μέσω της διενέργειας βασικής και εφαρμοσμένης έρευνας αριστείας», με θέμα: «Αρχαιολογική και ιστορική έρευνα, γεωμετρική τεκμηρίωση, τρισδιάστατη οπτικοποίηση και οικολογική αποτύπωση με σκοπό τη δημιουργία υποδομών για την ίδρυση Αρχαιολογικού-Οικολογικού Πάρκου στην Κυμισάλα Αταβύρου (ΡΟΔΟΣ)». (Κωδικός Πρότασης: 18/5/1-4-6).

- 11 Για τον πολιτιστικό τουρισμό γενικότερα βλ. ενδεικτικά, Παυλογεωργάτος και Κωνσταντόγλου 2005. Για τη εκπαίδευση για τον πολιτισμό βλ. ενδεικτικά, Γλύτση, Ζαφειράκου, Κακούρου-Χρόνη και Πικοπούλου-Τσολάκη 2002· Στεφανάκης 2006. Για τη σημασία του αρχαιολογικού τουρισμού στην ανάδειξη της εθνικής ταυτότητας βλ. ενδεικτικά, Strich, 2006. Για τον οικολογικό-πολιτισμικό τουρισμό βλ. ενδεικτικά, Wallace and Russell 2004. Για τους τύπους του οικοτουρισμού βλ. ενδεικτικά, Weaver 2005.
- 12 Στην αρχαιολογική ερευνητική ομάδα συμμετέχουν οι: δρ. Βασιλική Πατσιαδά, Prof. Mariusz Mielczarek και ο γράφων. Για τις σποραδικές έρευνες και ανασκαφές που είχαν γίνει στο χώρο μέχρι το 2006, πάλι ξεκίνησε η συστηματική έρευνα του Πανεπιστημίου Αιγαίου και της ΚΒ' ΕΠΚΑ βλ. Στεφανάκης 2006. Για μια σύντομη αναφορά στον αρχαιολογικό χώρο και τη μέχρι σήμερα πορεία των ανασκαφών βλ. επίσης <http://www.euilimene.eu/kymissala.php>.
- 13 Μέχρι σήμερα μόνο γενικά ιστορικά έργα έχουν παραχθεί με λίγες πληροφορίες σχετικά με την ιστορία και τους Δήμους της αρχαίας Καμηρίδας. βλ. ενδεικτικά, Παπαχριστοδούλου 1989· Παπαχριστοδούλου 1994· Παπαχριστοδούλου 2009. Υπεύθυνος για το συντονισμό της ομάδας για την καταγραφή της ιστορίας είναι ο Επίκουρος Καθηγητής του Τμήματος Μεσογειακών Σπουδών, Σπυρίδων Συρόπουλος.
- 14 Για το θέμα της γεωμετρικής τεκμηρίωσης μνημείων και τη σημασία του βλ. ενδεικτικά Ioannidis and Georgoroulos 2007· UNESCO 1972. Την γεωμετρική τεκμηρίωση και την τρισδιάστατη οπτικοποίηση στην Κυμισάλα έχει αναλάβει ομάδα του Εργαστηρίου Φωτογραμμετρίας της Σχολής Αγρονόμων Τοπογράφων Μηχανικών του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου, με επικεφαλής τον καθηγητή Ανδρέα Γεωργόπουλο.
- 15 Την οικολογική αποτύπωση της περιοχής πρόκειται να αναλάβει ομάδα του Τμήματος Πολιτισμικής Τεχνολογίας και Επικοινωνίας και του Τμήματος Περιβάλλοντος του Πανεπιστημίου Αιγαίου με επικεφαλής τον επίκουρο καθηγητή Γεράσιμο Παυλογεωργάτο.
- 16 Για τα ανοικτά αρχαιολογικά μουσεία έχει ιδρυθεί ο EXARC, η διεθνής οργάνωση για τα Ανοικτά Αρχαιολογικά Μουσεία και την Πειραματική Αρχαιολογία (<http://exarc.net>). Για τα Ανοικτά Αρχαιολογικά Μουσεία στην Ευρώπη βλ. Peililo, 2009· Paardekooper, 2010. Για το ρόλο τους στην αισθητική μιας περιοχής και την καλλιέργεια του πολίτη βλ. Μιχαλάκη-Κόλλια 2004.
- 17 Για ένα πρόγραμμα περιβαλλοντικής εκπαίδευσης που λειτούργησε σε μια προσπάθεια ανάδειξης του σημαντικού προϊστορικού χώρου της Λέρνας, βλ. ενδεικτικά, Βλάχου-Βρετού et al., 2008.
- 18 Για μια σύντομη ιστορία του αρχαιολογικού χώρου κατά τους νεότερους χρόνους βλ. Στεφανάκης 2010.
- 19 βλ. και τα πρακτικά του 1ου Τοπικού Συνεδρίου Ρόδου *Για την Ανάπτυξη και Προώθηση Δραστηριοτήτων Ειδικών και Εναλλακτικών Μορφών Τουρισμού*, 13 Δεκεμβρίου 2008, Ξενοδοχείο ΕΛΑΦΟΣ, Προφήτης Ηλίας, Δήμος Καμείρου (Διαθέσιμα διαδικτυακά: <http://www.ecomuseum.gr/UI/customPages/pages.php?pageid=106>. Προσπελάστηκε: 14/03/2010).
- 20 Σε διδακτορικό επίπεδο έχουν ανατεθεί εργασίες, οι οποίες αφορούν τόσο στην βελτίωση και επιτάχυνση της καταχώρησης των ανασκαφικών ευρημάτων και τη μελέτη του υλικού (θέμα: *Ζητήματα Αρχαιολογικής Θεωρίας και Ψηφιοποίησης Αρχαιολογικών Δεδομένων: Η Ανασκαφή της Κυμισάλας Αταβύρου*. Υποψήφιος διδάκτορας, κος Κων/νος Καλογερόπουλος, Τμήμα Πολιτισμικής Τεχνολογίας και Επικοινωνίας, Πανεπιστήμιο Αιγαίου), όσο και στην ανάδειξη της περιοχής με τη δημιουργία, την ανάδειξη και τη διαχείριση ενός αρχαιολογικού πάρκου στην Κυμισάλα (θέμα: *Οργάνωση και Διαχείριση Αρχαιολογικών Πάρκων στη Ρόδο: Ο Αρχαιολογικός Χώρος της Κυμισάλας στο Δήμο Αταβύρου*. Υποψήφιος διδάκτορας κα Βεατρίκη-Καλλιόπη Σέρβου, Τμήμα Μεσογειακών Σπουδών, Παν/μιο Αιγαίου).
- 21 Η εργασία που οδήγησε ήδη σε Δίπλωμα Μεταπτυχιακής Ειδίκευσης (Βεργωτή 2009), επικεντρώθηκε στην ευρύτερη περιοχή της Κυμισάλας και τη σημασία της για την εκπαίδευση για την αειφόρο ανάπτυξη και την περιβαλλοντική εκπαίδευση των μικρών μαθητών, ενώ εκπονείται εργασία, που θα οδηγήσει επίσης σε Δίπλωμα Μεταπτυχιακής Ειδίκευσης, με τίτλο *Γνώσεις και Στάσεις Εκπαιδευτικών για θέματα Βιολογικής και Πολιτισμικής Ποικιλότητας στο πλαίσιο της Εκπαίδευσης για την Αειφόρο Ανάπτυξη: Η περίπτωση της προστατευόμενης περιοχής της Αρχαίας Κυμισάλας της Ρόδου*. (Υποψήφιος, κος Ανδρέας-Δημήτριος Κολοκυθός, Τμήμα Επιστημών της Προσχολικής Αγωγής και του Εκπαιδευτικού Σχεδιασμού, Παν/μιο Αιγαίου).
- 22 *Δημιουργική Επίλυση Προβλήματος. Στάσεις Στελεχών ΟΤΑ σχετικά με την Εκπαίδευση για τη Διαχείριση Κρίσεων. Συγκριτική Μελέτη ανάμεσα σε Ρόδο και Ηράκλειο*, (υποψήφιος διδάκτορας κος Ιωάννης Παπαδομαρκάκης, Τμήμα Επιστημών της Προσχολικής Αγωγής και του Εκπαιδευτικού Σχεδιασμού, Παν/μιο Αιγαίου).
- 23 Για την εκπαίδευση για την αειφόρο ανάπτυξη βλ. ενδεικτικά UNESCO, 2005· Φλογαίτη και Λιαράκου, 2008. Για την περιβαλλοντική εκπαίδευση βλ. ενδεικτικά Φλογαίτη, 1998.